

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Filozoficzne korzenie predykatów stanu

Author: Małgorzata Borek

Citation style: Borek Małgorzata. (2001). Filozoficzne korzenie predykatów stanu. W: P. Czerwiński, M. Borek (red.), "Konfrontacja języków słowiańskich na poziomie leksyki, słowotwórstwa i składni" (S. 224-231). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Małgorzata Borek

Katowice

Filozoficzne korzenie predykatów stanu

Myślenie o języku nie jest nigdy w stanie wyprzedzić języka. Możemy myśleć tylko w jakimś języku i właśnie to zadomowienie naszej myśli w języku jest tą głęboką zagadką, którą język stawia myśleniu.

(H. J. Gadamer: *Rozum, słowo, dzieje*)

Filozofia jest uważana bardzo często za wiedzę „od początku”, na której dałoby się oprzeć wiedzę pozostałą. Czy rzeczywiście tak jest? Nie wiem, lecz czasami warto wrócić do źródeł. Refleksja nad językiem towarzyszyła bowiem większości wybitnych filozofów, począwszy od starożytności.

Specyficzną klasyfikację predykatów stanowią kategorie Arystotelesa, które długo były traktowane przede wszystkim jako kategorie filozoficzne, natomiast w językoznawstwie jeszcze do niedawna rozpatrywano je jedynie jako odpowiedniki niektórych części mowy. W filozofii kategorie rozumie się jako najbardziej ogólne i fundamentalne pojęcia, odzwierciedlające istotne, uniwersalne właściwości oraz stosunki zjawisk rzeczywistości i poznania. Przypomnijmy, że termin „kategoria” należał pierwotnie do słownika prawniczego i oznaczał tyle co ‘skarga, oskarżenie’. W języku potocznym posiadał dodatkowe znaczenie ‘wypowiadać, wyjaśniać, twierdzić’¹. W języku łacińskim natomiast kategoria (*accidentia*) oznacza „to, co w rzeczy jest przypadkowe, zmienne i zależne, w przeciwieństwie do tego, co w niej jest istotne i zasadnicze”². Arystoteles odczuwał potrzebę utworzenia specjalnego wyrazu na ogólne oznaczanie orzekania czegoś o przedmiocie (różnych substancjach). Wykorzystał więc istniejące pojęcie *k a t e g o r i a*, na-

¹ Arystoteles: *Dziela wszystkie*. Warszawa 1990, T. 1, s. 26.

² Por.: *Słownik wyrazów obcych*. Red. J. Tokarski. Warszawa 1980, s. 14; *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Red. В. Н. Ярцева. Москва 1998, s. 35.

dając mu znaczenie orzeczenia oraz skrótu dla sposobu orzekania o dowolnym podmiocie. Należy pamiętać, że – zdaniem Arystotelesa – każda konkretna rzecz posiada dwa aspekty – materię i formę, gdzie narzucenie materii określonej formy ma charakter tymczasowy i zmienny. Kategorie Arystotelesa stanowią specyficzną klasyfikację wszystkich rzeczy w zależności od sposobu ich istnienia³.

Lista wszystkich możliwych, według Arystotelesa, sposobów orzekania objęła dziesięć następujących kategorii⁴:

Lp.	Nazwa w języku łacińskim	Nazwa w języku polskim	Nazwa w języku rosyjskim
1.	Substantia	Substancja	Сущность (Субстанция)
2.	Quantitas	Ilość	Количество
3.	Qualitas	Jakość	Качество
4.	Relatio	Stosunek	Отношение (Соотнесённое)
5.	Ubi	Miejsce	Место
6.	Quando	Czas	Время
7.	Situs	Położenie	Положение
8.	Habitus	Stan (Posiadanie)	Состояние (Обладание)
9.	Actio	Działanie	Действие
10.	Passio	Doznawanie	Претерпевание (Страдание)

W swych pracach Arystoteles najwięcej miejsca poświęca czterem pierwszym kategoriom, czyli substancji, ilości, jakości, stosunkowi. Sześcioma pozostałymi kategoriami zajmuje się w niewielkim stopniu, uważając je widocznie za zbyt oczywiste lub mniej ważne. Dla naszych rozważań istotne wydają się uwagi Arystotelesa na temat kategorii działania (actio), doznawania (passio) i stanu (habitus). Otóż zarówno działanie, jak i doznawanie dopuszcza przeciwieństwa oraz stopniowanie: „Bo ogrzewanie jest przeciwieństwem oziębiania, a być rozgrzanym jest przeciwieństwem bycia oziębionym, być wesołym jest przeciwieństwem bycia smutnym. Tak więc dopuszczalne są tutaj przeciwieństwa, a także stopniowanie: można bo-

³ Arystoteles: *Dzieła wszystkie...*, s. 27.

⁴ Autorka dokonuje zestawienia kategorii, opierając się na: Arystoteles: *Dzieła wszystkie...* oraz Ю. С. Степанов: *Имена. Предикаты. Предложения*. Москва 1981.

wiem ogrzewać w większym lub mniejszym stopniu, a także bardziej lub mniej być ogrzewanym.”⁵

Odpowiednikiem kategorii *habitus* jest w języku polskim „stan / posiadanie”, w języku rosyjskim – „состояние / обладание”. Za takim pojmowaniem tej kategorii przemawiają przytoczane przez Arystotelesa przykłady: posiadanie oznacza takie stany, jak *być obutym, być uzbrojonym*⁶, czyli *być obutym = posiadać obuwie, być uzbrojonym = posiadać uzbrojenie*.

Mówiąc o kategorii jakości, Arystoteles ma na myśli to, „na mocy czego rzeczy są w pewien sposób określane”⁷. Jako podkategorie jakości wymienia stan i dyspozycję. „Stan różni się od dyspozycji tym, że jest bardziej stały i trwały. [...] Natomiast dyspozycją nazywa się stan łatwo podlegający zmianom i szybko oddający miejsce swym przeciwieństwom: na przykład ciepło i zimno, choroba i zdrowie i inne tego rodzaju są dyspozycjami. Człowiek bowiem jest jakoś usposobiony do nich, ale szybko podlega zmianom, z ciepłego staje się zimny, ze zdrowego chory. [...] Stany są również dyspozycjami, ale dyspozycje nie muszą być stanami.”⁸

Zagadnienie podlegania zmianom na zasadzie przechodzenia z jednego przeciwieństwa w drugie pojawia się bardzo często u Arystotelesa. Podobnie kategoria *doznawania* oznacza właściwość, dzięki której coś się może zmienić, np. biały i czarny, słodki i gorzki, ciężkość i lekkość. „W innym znaczeniu jest to aktualizacja tych jakości i zmiany już dokonane. Dalej, szczególnie szkodliwe zmiany i ruchy, a zwłaszcza bolesne krzywdy. Wreszcie, na wielką skalę, powodzenia i przykrości są nazywane doznaniem.”⁹

Arystoteles zwraca także uwagę na istnienie stanów pośrednich: „Dlatego też nie każdy człowiek jest dobry albo zły, sprawiedliwy albo niesprawiedliwy, bo istnieją również stany pośrednie.”¹⁰ Współczesne rozumienie predykatów stanu psychicznego nasuwa skojarzenia z Arystotelesowskimi dyspozycjami (jako podkategorią jakości) oraz doznaniem.

J. Stiepanow uważa, że kategorie Arystotelesa można sprowadzić ostatecznie do trzech punktów¹¹:

1. Kategorii *substancji* (сущности), np. *Sokrates to człowiek. Koń to zwierzę* (zdania identyfikujące).

2. Kategorii *stanu i doznawania* (состояния и претерпевания), np. *Człowiek myśli. Koń jest chory* (predykaty jednoargumentowe).

3. Kategorii *stosunku* (отношения), np. *Człowiek zabił jelenia. Śnieg pokrywa ziemię* (predykaty dwuargumentowe).

⁵ Arystoteles: *Dzieła wszystkie...*, s. 54.

⁶ Tamże, s. 54.

⁷ Tamże, s. 48.

⁸ Tamże, s. 49.

⁹ Tamże, T. 2, s. 706.

¹⁰ Tamże, s. 707.

¹¹ Ю. С. Степанов: *Имена. Предикаты. Предложения...*, s. 132.

Według J. Stiepanowa są to najważniejsze, najbardziej typowe predykaty, stanowiące nie tylko najważniejsze kategorie języka, lecz zarazem najważniejsze kategorie myśli. Wątpliwości może budzić takie, a nie inne tłumaczenie nazw kategorii Arystotelesa na inny język. Trudno jednak nie zgodzić się tutaj z poglądem J. Stiepanowa, który podkreśla, iż język starogrecki jest językiem naturalnym, a więc istnieje podstawa ku temu, aby wyróżnione w nim typy predykatów uznać za uniwersalne, tzn. dotyczące też innych języków naturalnych¹².

Predykaty stanu w niektórych językach słowiańskich mają związek z predykatami w perfekcie w językach indoeuropejskich. J. Stiepanow uważa, że istnieje centrum perfektu (перфектный центр)¹³ w składni języka rosyjskiego i jako przykłady przytacza zdania: *Мне холодно. В комнате холодно. Мне спится. Нарвано травы. Мне дорогу не видно. Мне маму жалко* itp. Według J. Stiepanowa konstrukcje te tworzą nieprzerwany ciąg, swoiste conitnum. Łączy je przede wszystkim wspólna forma (predykat bez związku zgody z subjektem) i wspólna semantyka, którą można określić jako s t a n.

Jednakże w tej wspólnej semantyce stanu można wyróżnić dwa bieguny¹⁴:

- stan obiektywny, fizyczny, przechodzący w stan przyrody (*мне холодно* → *холодно в природе*),
- stan subiektywny, tzw. stan ducha, przechodzący w stan bezosobowy, czy tzw. kategorię modalności (*мне легко, весело, нужно*, a także: *учиться* – *необходимость*).

Natomiast E. Benveniste stwierdza, iż rozwój indoeuropejskiego perfektu poszedł w dwóch następujących kierunkach¹⁵:

- przy czasownikach przechodnich w stronę kategorii posiadania (обладания),
- przy czasownikach nieprzechodnich w stronę kategorii modalności, przy czym są to przede wszystkim formy na -o (*мне известно, полезно, можно, боязно*) i formy z końcówką 3. osoby l. poj. (*мне думается, кажется, верится*).

Jedną z osobliwości indoeuropejskiego perfektu jest lekkość, z jaką przechodzi on w inne kategorie semantyczne, pozostając jednocześnie pod wieloma względami w pierwotnym znaczeniu. Żadna inna kategoria czasownikowa w językach indoeuropejskich (np. praesens, aoryst) nie miała podobnych właściwości – albo zostały one przekształcone jednoznacznie w inne kategorie, albo po prostu zniknęły¹⁶.

¹² Tamże, s. 132.

¹³ Tamże, s. 324.

¹⁴ Tamże, s. 325.

¹⁵ Tamże, s. 325.

¹⁶ Tamże, s. 325.

Semantyka indoeuropejskiego perfektu początkowo oznaczała stan bez nawiązania do wcześniejszej czynności, tzn. nie jako rezultat pewnej czynności, była więc widocznie związana genetycznie ze starszą grupą czasowników. Dlatego też w języku rosyjskim grupa leksemów pochodzących od „czystego perfektu” (исконно перфектные лексемы) występuje w konstrukcjach: *Мне холодно. Ему больно*, natomiast grupa z perfektem rezultatywnym (результативный перфект) w konstrukcjach: *У меня натоплено. У меня болит голова*. W ten sposób poprzez różnorodną i historycznie zmienną technikę formalizacji „zadomowił się” i rozpowszechnił w języku rosyjskim szczególnie typ zdań – zdania stanowe (предложения состояния)¹⁷.

Przy klasyfikowaniu stanów zauważalne jest właściwe umysłowi ludzkiemu dychotomizowanie obrazu świata, czyli postrzeganie i kategoryzowanie różnych zjawisk według dwudzielnego schematu biegunowego¹⁸. W ten sposób predykaty wyrażają stany, które są umieszczane w następujących opozycjach: stany przyrody (otoczenia) – stany człowieka; stany zewnętrzne – stany wewnętrzne; stany fizyczne – stany psychiczne; stany świadome – stany nieświadome; stany dodatnie – stany ujemne; stany agresywne – stany obronne; a nawet: stany aktywne – stany pasywne (choć wszystkie stany wydają się pasywne same w sobie, to np. według L. Jordanskiej gniew jest stanem aktywno-negatywnym w odróżnieniu od strachu, wstydu czy smutku, które są stanami pasywno-negatywnymi¹⁹).

Dychotomizm sprowadzający się do mechanizmu „albo-albo” polega w tym przypadku najczęściej na wyborze sfery realizacji różnych stanów. Sfera ta jest rozumiana jako pewna przestrzeń, przestrzeń „niepusta”, wraz z jej zawartością określoną jakościowo, posiadającą swoiste parametry geometryczne i fizyczne²⁰. Sfery szczególnej, a mianowicie sfery mentalno-emocjonalnej dotyczą predykaty stanu psychicznego. W odróżnieniu od konkretnej sfery fizycznej (np. *Здесь тихо. В комнате темно*) sfera mentalno-emocjonalna związana jest z wewnętrznym światem człowieka, czyli pewną przestrzenią wypełnioną wrażeniami, myślami i odczuciami²¹.

Jednak zdaniem J. Pupyнина, czasami sfera realizacji stanu psychicznego zalega się ze sferą realizacji stanu fizycznego²²:

¹⁷ Там же, s. 330.

¹⁸ W. Chlebda: *Elementy frazematyki. Вprowadzenie do frazeologii надawcy*. Opole 1991, s. 16.

¹⁹ Л. Н. Иорданская: *Попытка лексикографического толкования группы русских слов со значением чувства*. В: *Машинный перевод и прикладная лингвистика*. Вып. 13. Москва 1970, s. 6.

²⁰ Ю. А. Пупынин: *Безличный предикат и субъектно-объектные отношения в русском языке*. „Вопросы Языкознания” 1992, № 1, s. 49.

²¹ Там же, s. 62.

²² Там же, s. 64.

Заехали в огромное крытое помещение. Полутемно, пустынно, тоскливо.

(В. Солоухин)

Zewnętrzna sfera realizacji stanu fizycznego (*полутемно, пустынно*) odbierana za pomocą wrażeń jest jednocześnie jakby sferą przeniesionego do niej stanu psychicznego (*тоскливо*). W ten sposób umowna sfera mentalno-emocjonalna może przybierać realne wymiary przestrzenne²³. Według J. Pupyńina świadczy to o autonomii sfery realizacji stanu psychicznego wyrażonego predykatem i konkretnego subiekta stanu. Często mamy do czynienia z konstrukcjami bezosobowymi z kategorią stanu, w których nie zostaje wskazany konkretny subiekt, a mimo to stan psychiczny jest ukazany i odbierany jako obiektywnie istniejący:

Жутко теперь в этой гостиной.

(И. Бунин)

Скучно и тошно там.

(И. Тургенев)

Sfera mentalno-emocjonalna może być sprecyzowana za pomocą lokalizatora, lecz nie należy utożsamiać lokalizatora z subiektem stanu. Predykaty stanu psychicznego łączą się często z umownymi lokalizatorami przestrzennymi *w sercu, na duszy / на сердце, на душе*, które są także nazywane pojemnikami na uczucia²⁴:

На душе у неё было тяжело. / Было ей тяжело на душе.

Komponenty *serce, dusza* są wykorzystywane w metonimii „część zamiast całości” (jak gdyby to serce lub dusza odczuwały stan, a nie subiekt):

– У меня душа так заболела, что мне больно от всякого взгляда, от всякого слова.

(А. Островский)

– Ja tam duszę tak obolałą, że uraża mnie każde spojrzenie, każde słowo.

(А. Ostrowski)

Он чувствовал, [...] что сердце его истерзано.

(Л. Толстой)

Czuł [...] że serce jego jest zdruzgotane.

(L. Tolstoj)

[...] а вот душа, она и при чистой совести может тосковать и куда-то стремиться...

(Д. Гранин)

²³ Тамże, s. 64.

²⁴ G. Lakoff, M. Johnson: *Metafory w naszym życiu*. Warszawa 1988, s. 54.

[...] [*dusza*] nawet przy czystym sumieniu może cierpieć, dążyć do czegoś...

(D. Granin)

Można się w tym miejscu zastanawiać, na ile świadomie stosowali metonimię „*dusza zamiast człowieka*” znani filozofowie, którzy dużo miejsca poświęcili rozważaniom na temat: Czym jest *dusza*, z czego się składa, co się dzieje z *duszą*? Na to ostatecznie pytanie starał się odpowiedzieć Kartezjusz, pisząc traktat *Namiętności duszy*, będący przeglądem różnych stanów emocjonalnych. Oto przykłady zdań charakterystycznych dla tego traktatu:

Dusza może mieć swoje osobne radości.

Dusza wykonuje bezpośrednio swoje funkcje.

Mniemanie, że dusza doznaje swoich uczuć w sercu, nie da się utrzymać.

Kiedy nasza dusza usiłuje wyobrazić sobie jakąś rzecz...

Dusza nie może całkowicie kierować swymi uczuciami.

*U dusz silniejszych wola zwycięża uczucie.*²⁵

Dzisiaj odbieramy zacytowane zdania jako metafory, natomiast biorąc pod uwagę dualistyczną koncepcję człowieka, należy przyjąć, że dla Kartezjusza *dusza* jest konkretnym podmiotem działań, doznań i myśli.

Językowe odzwierciedlenie pewnych stanów, zwłaszcza stanów wewnętrznych, nie jest zadaniem łatwym. „Kiedy Platon rozprawiał o ideach i używał takich nazw, jak *stołowatość* i *kielichowość*, Diogenes powiedział: – Stół i kielich widzę, stołowatości i kielichowości natomiast w żaden sposób nie mogę dojrzeć. Na to Platon odpowiedział: – Tak, bo masz oczy, którymi widzisz stół i kielich, ale nie masz rozumu, którym widzi się stołowatość i kielichowość.”²⁶ Rozum każe nam rozpoznawać i nazywać takie stany, jak smutek, wstyd, tęsknotę i różne ich odcienie. Jednak struktura umysłu jest bogatsza niż struktura jakiegokolwiek języka. Według Kartezjusza świadczy o tym fakt, że „różne widzenia świata owocują różnymi teoriami formułowanymi w odmiennych językach, a zwolennicy tych teorii twierdzą, że opisują ten sam fragment rzeczywistości”²⁷.

W Szkole Zjednoczonej Europy w Warszawie odbywają się ćwiczenia wyobraźni i słownictwa dla najmłodszych. Zadaniem dzieci jest skojarzenie przymiotników wyrażających stan z odpowiednim kolorem. „*Nerwowy* uchoodzi za przymiotnik czerwony, *smutny* za niebieski, *wesoły* za żółty. A za-

²⁵ R. Descartes: *Namiętności duszy*. Warszawa 1986, s. 78, 85, 93, 96, 194.

²⁶ D. Collinson: *Pięćdziesięciu wielkich filozofów*. Poznań 1997, s. 42.

²⁷ J. Kopania: *Descartes i Kant o użyteczności poznawczej języka naturalnego*. Warszawa 1996, s. 38.

plakany znalazł się pośrodku, bo trochę jest w nim smutku i trochę złości.”²⁸ Być może dzieciom tym łatwiej będzie w przyszłości rozpoznawać i wyrażać słownie to, co wydaje się trudno uchwytnie, np. różnego rodzaju stany. Obszar predykcji pewnych stanów przypomina bowiem gadamerowski horyzont – horyzont otwarty, „którego granice zakreślone są ciągle na nowo w toku porozumiewania się ludzi między sobą”²⁹.

²⁸ M. Kruczkowska: *Kolorowa lekcja*. „Wysokie Obcasy” 1999, nr 4, s. 46.

²⁹ H. G. Gadamer: *Rozum, słowo, dzieje*. Warszawa 1979, s. 11.

Małgorzata Borek

Философские корни предикатов состояния

Резюме

Размышления о языке сопутствовали философской мысли уже в древности. В настоящей статье автор напоминает о философских корнях предикатов состояния, указывая категории Аристотеля как своеобразную классификацию способов предикации. Более подробно рассматриваются категории действия, состояния (обладания) и претерпевания (страдания). Затрагивается проблема описания сферы проявления состояния, в том числе психического состояния.

В статье цитируются и анализируются мысли Аристотеля, Декарта, Платона и Гадамера.

Małgorzata Borek

The philosophical roots of the predicates of state

Summary

Reflections on language have accompanied philosophical ideas since ancient times. The author tries to show the philosophical roots of the predicates of state going back to Aristotle's categories perceived as a specific classification of ways of predication. She considers in more detail the categories of action, state and experience, as well as the problem of describing various states, including psychological ones. The author quotes and analyses the ideas of Aristotle, Plato, Descartes and Gadamer.